

Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları

Kevser ERGİN*

Özet

Avrupa Birliği (AB) Orta Asya'ya yönelik geliştirdiği politikalar sayesinde bölgede nüfuz mücadelesi veren diğer dış güçler olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya ve Çin gibi aktörler arasındaki yerini almıştır. Bu minvalde bu makale AB'nin Orta Asya'ya yönelik yürüttüğü politikaları genel bir çerçevede çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Diğer bir ifadeyle bu çalışmada AB'nin Orta Asya'ya dair politikaları birlik üyelerinin bireysel dış politikaları temelinde ele alınmamıştır. Yani AB'nin bölge politikaları diplomasi, siyaset, askeriye, güvenlik, iktisat, teknik iş birliği, demokrasi, insan hakları ve kültür başlıklarına odaklanılmak suretiyle değerlendirilmektedir. Bu makalenin yol haritası aşağıdaki şekilde ortaya koyulabilir: İlkin "Diplomasi ve Siyaset" başlığı altında AB'nin Orta Asya ülkeleri ile diplomatik ilişkilerinin ne zaman ve nasıl başladığının yanında bölgeye yönelik geliştirilen özel politikalar üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde "Askeriye ve Güvenlik" başlığı altında ise AB'nin Orta Asya politikalarında askeriye ve güvenliğin rolü değerlendirilmektedir. Bu araştırmanın "İktisat ve Dış Ticaret" başlığını taşıyan üçüncü bölümünde ise AB'nin Orta Asya ülkeleri ile iktisadi, ticari ve teknik alanlardaki iş birliklerine odaklanılmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümü olan "Demokrasi ve İnsan Hakları" başlığında ise AB'nin Orta Asya ülkelerinde demokrasinin yerleşmesine ve insan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik geliştirdiği politikalar mercek altına alınmaktadır. Bu bölümün "Kültür" alt başlığında AB'nin Orta Asya ülkeleri ile kültürel ilişkilerinin durumu ortaya koyularak bu alandaki politikaların şekillenmesinde rol oynayan kuruluşlar ve diyalog ağı incelenmektedir. Çalışmanın sonuç kısmında ise, AB'nin Orta Asya bölgesine yönelik geliştirdiği politikaların mevcut çıktıları tartışılmaktadır. Bu çalışmada belge çözümlenmesi yöntemine dayanak teşkil eden birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu bağlamda konu hakkında yazılmış kitaplara, yayımlanmış dergi makalelerine; AB tarafından imzalanan anlaşmalara, sözleşmelere, raporlara ve resmi çevrim içi sayfalarda yer alan kaynaklara müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Orta Asya Politikası, Siyaset, Güvenlik, İktisadi İş birliği, Demokrasi

European Union's Central Asia Policies

Abstract

Due to its policies toward Central Asia, the European Union (EU) has taken its place among other external powers, such as the United States of America (USA), Russia, and China, struggling to influence the region. This article aims to analyze the EU's policies toward Central Asia in a general framework. In other words, in this study, the EU's policies toward Central Asia are not discussed based on the individual foreign policies of the union members. Specifically, the EU's regional policies are evaluated by focusing on diplomacy, politics, military, security, economics, technical cooperation, democracy, human rights, and culture.

The road map of this article can be laid out as follows: The subtitle of "Diplomacy and Politics," focuses on when and how the EU's diplomatic relations with the Central Asian countries began, and how the specific policies developed toward the region. In the second part of the study, under the title of "Military and Security," the role of military and security in the EU's Central Asia policies is evaluated. The third part of this research, "Economics and Foreign Trade," focuses on the EU's cooperation with Central Asian countries in economic, commercial, and technical fields. The fourth part of the study, "Democracy and Human Rights," examines the EU's policies toward the

* Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Programı, E-mektup: kevser_erginn@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1697-6134

establishment of democracy and the prevention of human rights violations in Central Asian countries. Under the subtitle "Culture," this chapter presents the state of the EU's cultural relations with the Central Asian countries. It examines the organizations and dialogue networks that play an important role in shaping policies in this field. In the concluding part of the study, the current outcomes of the EU's policies toward the Central Asian region are discussed.

This study used document analysis method based on primary and secondary sources. In this context, books written on the subject, journal articles, agreements, conventions, reports signed by the EU, and resources available on official online pages were consulted.

Keywords: European Union, Central Asian Policy, Politics, Security, Economic Cooperation, Democracy

Giriş

Orta Asya, zengin yer altı kaynakları ve bunların güvenli bir şekilde dünya pazarlarına nakli bakımından sahip olduğu önemli jeostratejik konumundan dolayı her zaman büyük güçlerin ilgi odağında olmuştur. Avrupa Birliği (AB) Orta Asya'ya yönelik geliştirdiği politikalar sayesinde bölgede nüfuz mücadelesi veren diğer dış güçler olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya ve Çin gibi aktörler arasındaki yerini almıştır. Bu minvalde bu makale AB'nin Orta Asya'ya yönelik yürüttüğü politikaları genel bir çerçevede çözümlemeyi amaçlamaktadır. Diğer bir ifadeyle bu çalışmada AB'nin Orta Asya'ya dair politikaları birlik üyelerinin bireysel dış politikaları temelinde ele alınmamıştır. Bu bağlamda AB'nin bölge politikaları diplomasi, siyaset, askeriye, güvenlik, iktisat, teknik iş birliği, demokrasi, insan hakları ve kültür başlıklarına odaklanılmak suretiyle değerlendirilmektedir. Bu makalenin yol haritası aşağıdaki şekilde ortaya koyulabilir: İlk "Diplomasi ve Siyaset" başlığı altında AB'nin Orta Asya ülkeleri ile diplomatik ilişkilerinin ne zaman ve nasıl başladığının yanında bölgeye yönelik geliştirilen özel politikalar üzerinde durulmaktadır. Bu minvalde Orta Asya ülkeleri ile siyasi ilişkileri derinleştirmek amacıyla oluşturulan ortaklık ve iş birliği antlaşmaları ve bölgesel yardım stratejileri incelenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde "Askeriye ve Güvenlik" başlığı altında ise AB'nin Orta Asya politikalarında askeriye ve güvenliğin rolü değerlendirilmektedir. Bu bölümde bölgede terör, uyuşturucu kaçakçılığı ve diğer sorunlarla mücadele alanında geliştirilen politikalar ve bilhassa CADAP ve BOMCA programları neşter altına alınmaktadır. Bu minvalde AB'nin bölgeyle ilgili güvenlik kaygıları ve bunların giderilmesi amacıyla atılan adımlar ve geliştirilen ikili iş birliği imkânları da irdelenmektedir. Bu araştırmanın "İktisat ve Dış Ticaret" başlığını taşıyan üçüncü bölümünde ise AB'nin Orta Asya ülkeleri ile iktisadi, ticari ve teknik alanlardaki iş birliklerine odaklanılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle AB ve Orta Asya arasındaki dış ticaret verileri çözümlenerek bu alanda öne çıkan ülkeler, ithal ve ihraç edilen ürünler ve hizmetler çerçevesinde irdelenmektedir. Diğer yandan bu bölümde AB'nin Orta Asya ülkelerine yönelik geliştirdiği programlar olan TACIS, TRACECA ve INOGATE çözümlenmektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümü olan "Demokrasi ve İnsan Hakları" başlığında ise AB'nin Orta Asya ülkelerinde demokrasinin yerleşmesine ve insan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik geliştirdiği politikalar mercek altına alınmaktadır. Bu bağlamda; AB Hukukun Üstünlüğü Girişimi, AB ve Orta Asya Hukukun Üstünlüğü Platformu, Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı (EIDHR) vb. mecralar dikkate alınmaktadır. Bu bölümün "Kültür" alt başlığında AB'nin Orta Asya ülkeleri ile kültürel ilişkilerinin durumu ortaya koyularak bu alandaki politikaların şekillenmesinde rol oynayan kuruluşlar ve diyalog ağı incelenmektedir. Bu çerçevede bölgede çalışmalarda bulunan Avrupa Birliği Ulusal Kültür

Enstitülerinin faaliyetleri açıklanmaktadır. Çalışmanın sonuç kısmında ise, AB'nin Orta Asya bölgesine yönelik geliştirdiği politikaların mevcut çıktıları tartışılmaktadır.

Yöntem ve Yazın

Bu çalışmada belge çözümlemesi yöntemine dayanak teşkil eden birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu bağlamda konu hakkında yazılmış kitaplara, yayımlanmış dergi ve makalelere; AB tarafından imzalanan anlaşmalara, sözleşmelere, raporlara ve resmi çevrim içi sayfalarda yer alan kaynaklara müracaat edilmiştir. AB'nin Orta Asya politikaları üzerine ortaya koyulmuş mevcut yazın incelendiğinde bu konuda birçok kitap, makale ve lisansüstü tezin kaleme alındığı dikkat çekmektedir. Ancak AB'nin Orta Asya politikasını genel bir noktadan değerlendiren çalışmaların yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu genel tespitlerden sonra AB'nin Orta Asya politikaları üzerine yazılmış eserler hakkında aşağıdaki değerlendirme yapılabilir: Alexander Warkotsch tarafından yazılan “*The European Union and Central Asia*”¹ başlıklı kitapta AB tarafından beş Orta Asya ülkesine yönelik geliştirilen politikalar ele alınmaktadır. Bu eserde özellikle 2007 yılında uygulamaya koyulan yeni stratejinin AB'nin bölgeye yönelik performansına yaptığı katkılara değinilmiştir. İlk AB'nin Orta Asya politikası, genel bir bakış açısından tartışılmıştır. Bu eserde ayrıca AB stratejilerinin bölgenin istikrarı ve güvenliği çerçevesinde ortaya çıkan sorunlara nasıl çözümler bulabilecekleri de gündeme getirilmiştir.

Editörlüğü M. Savaş Kafkasyalı tarafından yapılan “Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya”² başlıklı derlemede ise AB'nin Orta Asya'ya yönelik enerji politikaları kısa bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Vera Axyonova tarafından yazılan “The European Union's Democratization Policy for Central Asia: Failed in Success or Succeeded in Failure?”³ başlıklı kitapta Brüksel'in demokratikleştirme çabalarının AB üyesi olmayan ülkelerde herhangi bir etki yaratıp yaratmadığı sorgulanmıştır. Bu bağlamda inceleme demokratikleşme için elverişsiz iç siyasal koşullara sahip olan Kırgızistan ve Özbekistan örnekleri üzerinden yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmada AB'nin Orta Asya'daki faaliyetlerini başarılı ya da başarısız kılan faktörler incelenmiştir.

Erdal Düzbadan tarafından yazılan ve doktora tezinin kitaplaştırılmış hâli olan “Bölgesel Kolektif Güvenlik Arayışları Orta Asya Örneği”⁴ başlıklı eserde Orta Asya'da etkin güçler olarak görülen Rusya, ABD ve Çin'in bölgeye dair güvenlik politikaları ülkeler özelinde ele alınarak AB'nin bölgeye yönelik izlediği güvenlik politikası bütüncül bir yaklaşımla irdelenmiştir. Ertan Efegil tarafından yazılan “Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İş Birliği Anlayışına Geçiş”⁵ başlıklı makalede AB'nin 2007 yılı stratejisiyle birlikte Orta Asya politikasında ortaya çıkan değişiklikler üzerinde durulmuştur. Çalışmada AB'nin Orta Asya politikası TACIS programı üzerinden 2001 yılı milat kabul edilmek suretiyle iki döneme ayrılarak ele alınmıştır. Bu araştırmada Orta Asya ülkeleriyle AB arasındaki ticari ilişkilere yer verilmiş ve bölgeye yönelik politikalar genel bir bakış açısından ayrıntıya inilmeden incelenmiştir.

¹ Warkotsch, Alexander, *The European Union and Central Asia*, Routledge, London, 2010.

² Kafkasyalı, M. Savaş, *Bölgesel ve Küresel Politikada Orta Asya*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın No 10, 2012.

³ Axyonova, Vera, *The European Union's Democratization Policy for Central Asia: Failed in Success or Succeeded in Failure?*, CINETEUS, Columbia University Press, Cilt 11, Ekim 2014.

⁴ Düzbadan, Erdal, *Bölgesel Kolektif Güvenlik Arayışları Orta Asya Örneği*, Astana Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2020.

⁵ Efegil, Ertan, *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İşbirliği Anlayışına Geçiş*, Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, 2008, s.65-82.

Osman Nuri Özalp tarafından yazılan “Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası”⁶ başlıklı makalede AB'nin bölgeye yönelik politikaları ekonomi ve güvenlik zaviyesinden incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada AB'nin 2007 stratejileri çerçevesinde bölge için geliştirdiği projeler değerlendirilmiştir. Bu çalışmada birliğin, bölgede etkili siyasi bir aktör olarak sivrilememesinin nedenleri de irdelenmiştir. Çiğdem Şahin ve Turgay Düğen tarafından yazılan “The European Union in Central Asia: A One Dimentional Strategy”⁷ başlıklı makalede Brüksel hem bölgeye geç girdiği hem de genelde enerjiye odaklanarak diğer alanları ihmal ettiği gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Emirhan Kaya tarafından yazılan “Yardım Programları Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası”⁸ başlıklı makalede ise AB tarafından bölgeye yönelik geliştirilen politikalar yardım programları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, AB'nin Orta Asya politikalarının insan hakları ve güvenlik konuları arasına sıkıştığı tartışılmıştır. M. Murat Erdoğan tarafından kaleme alınan “Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası”⁹ başlıklı raporda ise AB'nin Orta Asya politikası genel bir çerçeveden ele alınmıştır. Bu çalışmada AB tarafından bölge için geliştirilen; güvenlik, enerji ve ticaret politikaları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Raporda dikkat çeken diğer bir husus ise AB'nin bölge politikalarının yalnızca ticari ilişkiler temelinde değerlendirmeye tabi tutulmuş olmasıdır. Emilbek Dzhuraev ve Nargiza Muratalieva tarafından hazırlanan “The EU Strategy on Central Asia”¹⁰ başlıklı raporda AB'nin Orta Asya'ya yönelik geliştirdiği 2007 ve 2019 stratejileri karşılaştırmalı bir noktadan ele alınmıştır. Bu çalışmada; beş Orta Asya ülkesi arasındaki çeşitlilik, dinamik gelişmeler ve bölgedeki ortak projeler dikkate alınmıştır. Bu iki faktör hem 2007 yılı stratejilerinin başarısızlığının önündeki en büyük engel olarak görülmekte hem de 2019 stratejisinin etkisini artırmak için yapılan politika önerilerine dâhil edilmektedir.

Yerik İlyassov tarafından yazılan “Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik Politikası ve Kazakistan”¹¹ başlıklı yüksek lisans tezinde AB için bölgenin jeopolitik önemi, bölgeyle ilişkilerin tarihsel süreç içindeki gelişimi ve gerçekleştirilen projeler ele alınmıştır. Çalışma, AB'nin bölgeye yönelik güvenlik ve dış politikalarında Kazakistan'ın yeri ve öneminin değerlendirilmesi ile sonuçlanmıştır. Karakoz Zhumabekova tarafından kaleme alınan “Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası”¹² başlıklı yüksek lisans tezinde ise bölgede faaliyette bulunan dış güçler ve AB değerlendirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Fransa, Almanya ve İngiltere gibi aktörlerin bölgeye yönelik farklı bakış açılarının irdelenmiş olması AB'nin bölge politikalarını anlamayı kolaylaştırmıştır. Işıl Özgül tarafından okuyucularla buluşturulan “Tarihsel Bir Perspektifle Avrupa Birliği'nin Orta

⁶ Özalp, Osman Nuri, Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, Civilacademy, Cilt 9, Sayı 3, Kış 2011, s.15-38.

⁷ Şahin, Çiğdem ve Düğen, Turgay, The European Union in Central Asia: A One Dimentional Strategy, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Sayı 4, 2015, s.52-65.

⁸ Kaya, Emirhan, Yardım Programları Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 54, Ekim 2017, s.1-15.

⁹ Erdoğan, M. Murat, Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığının 20. Yılında Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın No 08, Eylül 2011.

¹⁰ Dzhuraev, Emilbek ve Muratalieva, Nargiza, The EU Strategy on Central Asia, Friedrich Ebert Stiftung, Mart 2020, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bischkek/16168.pdf>, (18.01.2023).

¹¹ İlyassov, Yerik, Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik Politikası ve Kazakistan, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

¹² Zhumabekova, Karakoz, Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Asya Politikası”¹³ başlıklı yüksek lisans tezinde ise AB’nin Orta Asya’daki faaliyet alanları, geliştirilen politikalar ve projeler ayrıntıya girilmeden incelenmiştir. Bu tezde AB’nin bölge ülkeleriyle ikili ilişkileri ayrı başlıklar halinde, fakat yüzeysel olarak ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde küresel ve bölgesel aktörlerin Orta Asya ile ilişkilerine yer verilerek AB’nin Orta Asya stratejisinin güçlü ve zayıf yönleri tartışılmıştır.

AB ve Orta Asya İlişkilerinin Genel Çerçevesi

Orta Asya’nın sahip olduğu enerji kaynakları, bölge ülkelerini, petrol ve doğal gaz ihtiyacının %70’inden fazlasını dış kaynaklardan sağlamak zorunda olan AB açısından önemli ve stratejik bir ortak konumuna taşımaktadır.¹⁴ Söz gelimi 2021 verilerine göre AB’nin ithal ettiği doğal gaz oranı %83 civarında seyretmiştir.¹⁵ Rusya 2021 Şubat ayı öncesinde doğal gaz alanında AB’nin en önemli tedarikçisi konumuna yükselmiştir. AB üyelerinin Rus doğal gazına bağımlılığı ise ülkeden ülkeye %100 ila %20 oranları arasında değişmektedir. Birliğin en büyük ekonomisi olan Almanya’nın, Rusya’dan enerji ithaline bağımlılığının %60 civarında olduğu söylenebilir. Orta Asya’nın dünya enerji rezervleri içinde önemli bir paya sahip olması bu bölgenin doğal gazda Rusya’ya alternatif olarak görülmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda 2006 yılında Hazar ve Orta Asya’dan Avrupa’ya enerji nakliyatı için NABUCCO projesi devreye sokulmuş, ancak 2013 yılına gelindiğinde bu proje rafa kaldırılmıştır. AB’nin Rusya’dan karşıladığı doğal gaz miktarının 2014 yılında Ukrayna krizi vesilesiyle kesintiye uğraması NABUCCO projesinin önemini yeniden gündeme getirmiştir.¹⁶ Ancak bu duruma rağmen gene de bu konu hakkında somut bir adım atılamamıştır. 2021 yılında şiddetlenen ve savaşa dönüşen Rusya ve Ukrayna arasındaki kriz AB’nin enerji tedarikindeki sorunların müzminleşmesine neden olmuştur. Şöyle ki Ocak 2021’de Rusya’dan ithal edilen doğal gaz oranı %53,8 iken, Kasım 2022’de bu oran %12,9’a gerilemiştir.¹⁷ Bu durum AB’nin güncellenen enerji politikalarında alternatif yolların önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir.¹⁸

Bu bağlamda AB’nin alternatif kaynak arayışına paralel bir şekilde nakil hatlarındaki çatışmaların önlenmesi yani bu güzergâhların güvenliklerinin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Bu minvalde AB, Orta Asya’daki nüfuz mücadelesinde diğer önemli güçler olarak nitelenen Rusya, ABD ve Çin’in bölgedeki etkilerini kırmaya yönelik politikalar geliştirmektedir.¹⁹ Esasında Brüksel’in güncellenen 2019 stratejisi söz konusu bu aktörü Orta Asya’da ekonomik ve siyasal açılardan güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu

¹³ Özgül, Işıl, Tarihsel Bir Perspektifle Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikası, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2023.

¹⁴ Erdoğan, a.g.e., s.6 ve Karakuzu, Taner, Hegemony and energy resources: example of Central Asia, VUZF Review, 2, 2017, s.119.

¹⁵ Infographic-Here Does the EU Gas Come From?, European Council of the European Union, 7 Şubat 2023, <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-gas-supply/>, (16.09.2023).

¹⁶ Doğalgaz Krizi AB’yi Endişelendirdi, Deutsche Welle Türkçe, 18 Haziran 2014, <https://www.dw.com/tr/doğalgaz-krizi-abyi-endişelendirdi/a-17719207>, (10.05.2022).

¹⁷ Infographic-Here Does the EU Gas Come From?.

¹⁸ Kesici, Gülnaz Ece, Rusya-Ukrayna Savaşı’nın AB’nin Enerji Politikalarına Yansımaları, Europolitika, Sayı 15, 2022, s.51-53 ve Kunalp, Selim, Savaş ve Enerji Sorunları: Uyuyan Güzel Nabucco Projesi, Serbestiyet, 11 Nisan 2022, <https://serbestiyet.com/yazarlar/savas-ve-enerji-sorunlari-uyuyan-guzel-nabucco-projesi-89375/>, (13.09.2023).

¹⁹ Erdoğan, a.g.e., s.6.

minvalde insan hakları, demokrasi, güvenlik ve çevre sorunlarına çözüm bulma çabaları öne çıkmaktadır.²⁰

Siyaset ve Diplomasi

AB ülkelerinin demokrasi geleneklerinin ve çıkar algılamalarının farklılığı yüzünden üyelerin ortak bir dış politikadan mahrum olmaları Brüksel'i bütüncül bir dış politika izlemekten alıkoymaktadır.²¹ Bu durum yansımalarını AB'nin Orta Asya politikalarında da bulmaktadır. Dolayısıyla AB'nin Orta Asya politikaları bölgedeki diğer dış güçlere kıyasla daha geç bir dönemde şekillenmeye başlamıştır. Rıdvan Karluk'a göre AB'nin diğer aktörlere nazaran Orta Asya'daki mevcudiyetini 2000'li yıllardan sonra ortaya koymasının ve bölge ülkeleriyle zamanında ilişki kuramamasının nedeni Soğuk Savaş'tan sonra birliğin genişleme sürecine odaklanmasından kaynaklanmıştır.²² Diğer yandan Brüksel "çatışmaları önleme" ve "kalıcı barışı sağlama" görevlerinin bölgeye taşınmasında başarısız olmuştur. AB her ne kadar ekonomik ve siyasi alanlarda önemli aşamalar kat etmiş olsa da siyasi birliğini destekleyecek askerî bir yapılanmaya gidememiştir.

Orta Asya'daki ilk diplomatik temsilciliğini 1994 yılında Kazakistan'da açan AB diğer ülkelerdeki temsilciliklerini ise sırasıyla Tacikistan (2003), Kırgızistan (2009) ve Özbekistan'da (2011) faaliyete sokmuştur. Brüksel'in Aşgabat'ta ise sadece bir irtibat bürosu bulunmaktadır.²³ Bunun haricinde AB, 2005 yılından itibaren bölge ülkelere özel temsilciler atamaktadır. AB büyükelçileri tek bir ülkeyle olan işlerden sorumluyken özel temsilciler ise bizatihi ülkelerin belli başlı sorunlarına ve çatışma bölgelerine yoğunlaşmaktadırlar. Söz konusu temsilciler birliğin dış işleri ve güvenlik politikası yüksek temsilcisi olan Josep Barre'l'e karşı doğrudan sorumludurlar.

Orta Asya Özel Temsilciliği görevini ilkin Ján Kubiš 28 Temmuz 2005 ve 5 Temmuz 2006 tarihleri arasında ifa etmiştir. Bu göreve daha sonra sırasıyla Pierre Morel (5 Ocak 2006- 30 Haziran 2012), Patricia Flor (1 Temmuz 2012- 30 Haziran 2014), Peter Burian (5 Nisan 2015- 30 Haziran 2021) getirilmişlerdir. Özel temsilcilik görevini 1 Temmuz 2021 tarihinden bu yana ise Terhi Hakala yapmaktadır. Bölgeyle geliştirilmeye çalışılan iş birliği alanları arasında; kadın hakları; güvenlik, hukukun üstünlüğü, çevre, su kaynaklarının kullanımı, iklim değişikliği, eğitim ve insan hakları gibi çok geniş bir yelpaze bulunmaktadır. Özel temsilcinin görevi; AB'nin Orta Asya stratejisi doğrultusunda yukarıda sayılan alanlarda iş birliğini geliştirme ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme gibi noktalarda dğümlemektedir.²⁴

Orta Asya ülkeleri ile ikili ilişkilerin hukuki temellerini oluşturmak amacıyla "Ortaklık ve İşbirliği Antlaşmaları" (*Partnership and Cooperation Agreement -PCA*) yapılmış ve bu akitler sırasıyla Kırgızistan (1995), Kazakistan (1995), Özbekistan (1996),

²⁰Central Asia, European Union External Action, 25 Mart 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/central-asia_en#8050, (12.12.2022).

²¹ Efe, Haydar, Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, 2008, s.67-71.

²² Karluk, Sadık Rıdvan, Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri ile Olan İlişkileri ve Bölgeye Yönelik Stratejisi, İkinci Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, Bışkek, 22-24 Ekim 2008, https://bildiri.anadolu.edu.tr/pa/pers/bildirimakale/1073_b220p82.doc, (15.05.2022).

²³ Boonstra, Jos ve Panella, Riccardo, Three Reasons Why the EU Matters to Central Asia, Voices on Central Asia, 13 Mart 2018, <https://voicesoncentralasia.org/three-reasons-why-the-eu-matters-to-central-asia/>, (10.04.2022).

²⁴EU Special Representative for Central Asia, European Union External Action, https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-special-representative-central-asia_en, (12.12.2022).

Türkmenistan (1998) ve Tacikistan (2004) ile imzalanmıştır.²⁵ Diğer yandan AB'nin bölgede en yüzeysel iş birliği ve ticaret yaptığı ülke Kırgızistan iken en sıkı ortaklık ilişkisi içinde bulunduğu ülkeler ise Kazakistan ve Türkmenistan olarak öne çıkmaktadır. AB tarafından Orta Asya ülkelerine aktarılan fonlar ve toplam dış ticaret hacmine bakıldığında ise bu sıralama değişmemektedir.²⁶

Orta Asya ve AB arasındaki komşuluk ilişkileri de oldukça geç bir dönemde tesis edilmiştir. Örneğin AB Komisyonu tarafından geliştirilen "Daha Geniş Avrupa'da Komşuluk: Güney ve Doğu Komşuları ile İlişkiler İçin Yeni Çerçeve" (2003) ve Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi (2004) gibi girişimlere eski Sovyet cumhuriyetleri dâhil edilirken Orta Asya ülkeleri ise devre dışı bırakılmıştır.²⁷ Diğer yandan AB, 2007 yılına gelindiğinde hem üye sayısını artırmış hem de Orta Asya ile kurulacak komşuluk politikalarını gündemine alarak "AB ve Orta Asya: Yeni Ortaklık İçin Strateji" adlı bir belge meydana getirmiştir.²⁸ Bu strateji belgesi aynı zamanda AB tarafından geliştirilen en kapsamlı dış politika belgelerinden biri olma özelliğine de sahiptir. Brüksel söz konusu Orta Asya stratejisi vasıtasıyla, enerji kaynaklarına (özellikle doğal gaz) ulaşımı ve bölgede güvenliğin ve istikrarın sağlanmasını hedeflemiştir.²⁹ Bu minvalde 2007-2013 yılları arasında kabul edilen Bölgesel Strateji Belgesi'nde yukarıda altı çizildiği üzere Orta Asya'nın zengin enerji kaynaklarına sahip olduğu vurgulanarak bu kaynakların Avrupa pazarlarına ulaştırılmasının AB açısından taşıdığı öneme değinilmiştir.³⁰ Orta Asya Stratejisinin oluşturulmasında söz konusu yıllarda AB dönem başkanlığını elinde bulunduran Almanya etkili olmuştur. Bunda özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'da yaşayan etnik Almanlar önemli bir rol oynamışlardır.³¹

²⁵ Boonstra ve Panella, a.g.e., tablo 2.

²⁶ Boonstra ve Panella, a.g.e., tablo 4.

²⁷ Detaylı bilgi için ayrıca bk. Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, Commission of the European Communities, (COM) 2003, 104 Final, Brüksel, 11 Mart 2003, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0104:FIN:EN:PDF>, (12.12.2022) ve European Neighbourhood Policy Strategy Paper, Commission of the European Communities, (COM) 2004, 373 Final, Brüksel, 12 Mayıs 2004, s.3, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-01/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf, (12.12.2022).

²⁸ European Union and Central Asia: Strategy for a New Partnership, Council of the European Union, PESC 655, COEST 179, 31 Mayıs 2007, s.18-19, <https://aei.pitt.edu/38858/1/st10113.en07.pdf>, (12.12.2022).

²⁹ European Union and Central Asia: Strategy for a New Partnership, s.8.

³⁰ European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013, Commission of the European Communities, 12 Haziran 2008, s.5, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar17106>, (20.05.2022).

³¹ Almanya, Orta Asya'da yaşayan Rusya Almanları yüzünden bölgede diğer Avrupa ülkelerinden daha ayrıcalıklı bir yere sahiptir. İstatistiki verilere göre 2021 yılında Almanya'da 800.000 civarında Kazakistan Almanı bulunurken, hâlen Kazakistan'da yaklaşık 226.000 civarında etnik Alman yaşamaktadır. Kırgızistan'da ikamet eden Almanların sayısı ise yaklaşık 10.000 civarındadır. Bu durum Almanya'nın diğer AB ülkelerine nazaran Orta Asya'da daha atak politikalar izlemesine yol açmıştır. Dolayısıyla Almanlar Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ivedilikle tanıyıp büyükelçilikler açmışlardır. Örneğin Almanya Aralık 1992'de Kazakistan Büyükelçiliğini faaliyete sokmuştur. Berlin'in bölge başkentleri ile ilişkilerinde; Alman Teknik İş Birliği Kurumu, Alman Akademik Değişim Servisi, Almanya Yetişkin Eğitimi Birliği, Alman Kalkınma Servisi, Goethe Enstitüsü, Konrad-Adenauer Vakfı ve Friedrich-Ebert Vakfı gibi kurum ve kuruluşlar hayati öneme haizdirler (Germany and Kazakhstan: Bilateral Relations, Federal Foreign Office, <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/kazakhstan/218898>, (15.04.2023); Kassenova, Bakhytgul B., vd., European Context of Regional German Policy in Central Asia, *Jurnal of Comparative Politics*, Cilt 13, Sayı 2, 2020, s.48; National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, <http://www.stat.kg/en/opendata/category/312/>, (10.05.2023) ve Karakoz, a.g.e., s.38-39).

AB'nin Orta Asya Stratejisi, 2019 yılında bölgede ortaya çıkan yeni fırsatlar doğrultusunda güncellenmiştir. Bu Orta Asya Stratejisi'nde; Afganistan'daki istikrarsızlık, Ukrayna krizi (2014), doğal gaz akışının kesilme olasılığı, Rusya ve Batı arasında zaman zaman yaşanan sorunlar ve 2013 yılında Çin'in ilan ettiği Yeni İpekyolu Projesi hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.³² Strateji'nin sonuçlar kısmında Orta Asya'da refahın ve bölgesel iş birliğinin desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.³³ Orta Asya ülkeleri ile kurulan ilişkilerin temeli Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarının geliştirilmiş hâli olan "Gelişmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarına" (*Enhanced Partnership and Cooperation Agreements-EPCA*) dayandırılmıştır. EPCA süreci Kazakistan ile Aralık 2015 tarihinde başlatılmış ve bu anlaşma 1 Mart 2021'de yürürlüğe girmiştir. Aynı süreç Kırgızistan ile Ekim 2017 tarihinde başlatılmış ve bu belge Temmuz 2019'da paraflanmış. Diğer yandan EPCA müzakereleri Özbekistan ile hâlihazırda devam etmektedir.³⁴ EPCA AB'nin Orta Asya ülkeleri ile bu türde kuvveden fiile çıkardığı anlaşmaların ilki olma özelliğine sahiptir.³⁵ Bu anlaşmalar mucibince ikili ilişkilerin kapsamlı bir değerlendirilmesi yapılarak AB ve Kazakistan arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açılmıştır. Bu strateji, Kazakistan'ın yeşil bir ekonomiye geçişini ve ülke ekonomisinin çeşitlendirilmesini teşvik etmektedir.

Ayrıca bu anlaşmada Orta Asya dâhilindeki ticaretin kolaylaştırılması; insan, mal ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele edilmesi, düzensiz göçmenlerin engellenmesi ve sınır güvenliğinde iş birliğinin devam ettirilmesi konularının AB için öncelikli hedefler olduğu vurgulanmıştır.³⁶ Afganistan'daki istikrarsızlığın çözümünde, aşırılığın sosyolojik ve ekonomik temelleri üzerinde durularak bu sorunun halledilmesinde AB ve Orta Asya ülkelerinin ortak çıkarlarının bulunduğu dile getirilmiştir.³⁷ Dahası AB içinde tüketilen eroinin %80'lik bir kısmının Afganistan menşeli olması ve bunun Avrupa ülkelerine Orta Asya üzerinden ulaştırılması AB'nin güvenlik politikaları açısından büyük öneme sahiptir.³⁸

Askeriye ve Güvenlik

Yukarıda vurgulandığı üzere Orta Asya'da bulunan petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları ve bunların Avrupa'ya taşınması meselesi Brüksel açısından hayati bir öneme sahip olduğundan söz konusu bölgenin güvenliği bu aktörün gündeminin ilk sıralarını işgal etmektedir. Bu minvalde AB'nin 12 Aralık 2003 tarihinde meydana getirdiği Avrupa Güvenlik Stratejilerine işaret etmekte fayda bulunmaktadır.³⁹ Bu belgede Orta Asya'ya

³² Özdaşlı, Esmé, Çin'in Yeni İpekyolu Projesi ve Küresel Etkileri, *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 14, 2015, s.583.

³³ The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership, European Commission, JOIN (2019), 9 Final, Brüksel, 15 Mayıs 2019, https://www.eas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf, (15.05.2023) ve Tulun, Teoman Ertuğrul, AB'nin Geç Kalmış ve Ben Merkezci 2019 Orta Asya Stratejisi, *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 18 Temmuz 2019, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/AB-NIN-GEC-KALMIS-VE-BENMERKEZCI-2019-ORTA-ASYA-STRATEJISI>, (15.05.2022).

³⁴ Boonstra ve Panella, a.g.e., tablo 2 ve Central Asia, *Fact Sheets on the European Union*, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/178/central-asia>, (01.09.2023).

³⁵ EU-Kazakhstan Relations, *European Union External Action*, Kasım 2022, <https://www.eas.europa.eu/sites/default/files/documents/EEAS-CA%20MINISTERIAL%20FACTSHEETS-2022-Kazakhstan.pdf>, (18.12.2022).

³⁶ The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership, s.3-5.

³⁷ Tulun, AB'nin Geç Kalmış ve Ben Merkezci 2019 Orta Asya Stratejisi.

³⁸ Özalp, a.g.e., s.29.

³⁹ Bu belgede; Soğuk Savaş'tan sonra değişen güvenlik algısı, terörle mücadele, kitle imha silahlarının yayılması, başarısız devletler ve bu devletlerdeki zayıf kurumsallaşma, kötü yönetim, yolsuzluk, gücün kötüye kullanılması, dijital ve organize suçlarla mücadele, Keşmir ve Kuzey Kore kaynaklı bölgesel sorunların

doğrudan atıfta bulunulmasa da küresel sorunlar ele alınmıştır. Fakat aynı yıl Orta Asya'ya yönelik geliştirilen programlarda bölgenin enerji kaynaklarının öneminin altı çizilmiştir.⁴⁰ Daha sonra 2007 Orta Asya Stratejisinin kabul edildiği dönemde Almanya Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeier Orta Asya bölgesinin AB'nin güvenlik anlayışında önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu minvalde Steinmeier Orta Asya'nın, İran, Afganistan ve Pakistan gibi İslami köktencilik kaynaklı çatışmalara ve istikrarsızlığın yaşandığı bölgelere yakın olmasından mütevellit bu coğrafyanın güvenliğinin sağlanmasının büyük önem arz ettiğini söyleyerek ilişkilerin güvenlik boyutunun en az enerji kadar önemli olduğuna işaret etmiştir.⁴¹ Esasında 2001 yılında meydana gelen 11 Eylül Olayları da AB'nin Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁴² Bu bağlamda Orta Asya bölgesinde çatışmaların önlenmesi ve bölgesel güvenliğin teminat altına alınması AB ülkeleri açısından birinci önceliğe sahiptir.

Böylece Brüksel Orta Asya'da güvenliği sağlamak amacıyla birtakım programlar ihdas etmiştir. Söz gelimi AB 2003 yılında Orta Asya'da Uyuşturucuyla Mücadele Programı (*Central Asia Drug Action Programme -CADAP*) ve Orta Asya'da Sınır Yönetimi Programı (*Border Management Programme in Central Asia - BOMCA*) adı verilen programları ihdas etmek suretiyle hem sınır güvenliğine hem de uyuşturucuyla mücadeleye katkı sunmaya çalışmıştır.⁴³ Bu minvalde ilkin CADAP üzerinde durulacak olursa şunlar söylenebilir: Brüksel bu program vasıtasıyla Orta Asya hükümetlerine uyuşturucu kullanımını önleme ve bağımlıları tedaviye yönlendirme konularında destek vermektedir. 2021-2025 hedefleri kapsamında ortaya koyulan CADAP 7 marifetiyle Orta Asya ülkeleri ve AB arasında uyuşturucu ile mücadele kapsamında geliştirilen ulusal politikalarda uyum sağlanması ve iş birliği ön plana çıkmıştır. Bu program uyuşturucu ticareti ile mücadeleyi ön gören BM Sözleşmesi ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne dayanmaktadır. Bunun kuvveden fiile çıkarılmasına ise "Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi" nezaret etmektedir.⁴⁴ Sınır güvenliği konusuna eğilen BOMCA ise, faaliyetlerini; gümrük, göç, uyuşturucuya karşı mücadele, tarım, sağlık vb. alanları da içerecek şekilde genişletmiştir. Dahası sınır yönetimi kuruluşları arasındaki iş birliğini ve iletişim kanallarını geliştirmek amacıyla Entegre Sınır Yönetimi (*Integrated Border Management -IBM*) adı verilen bir oluşuma hayatiyet kazandırılmıştır.⁴⁵ IBM kuruluşundan bu yana bölgede sınır yönetimi ve sınırların güvenliğine yönelik faaliyetleri başarıyla hayata geçirmiştir.⁴⁶ Örneğin 15 Haziran 2015-30 Haziran 2020 tarihleri arasında uygulanan BOMCA 9, kapsamında Orta Asya ülkelerinde 3.300'den fazla devlet yetkilisinin katılımıyla 223 faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda sınır kontrol noktaları ve eğitim kurumları için 500.000 avro değerinde modern teknolojik ekipmanlar sağlanmıştır. Programa katılım oranı en yüksek olan ülke %26 ile Kırgızistan olmuş ve bunu ise sırasıyla; Kazakistan (%20), Özbekistan (%20), Tacikistan

çözümü gibi hususlar dile getirilmiştir (European Parliament, Common Foreign and Security Policy, Official Journal of the European Union, C33, E/573, 14 Nisan 2005 ve Erdoğan, a.g.e., s.33).

⁴⁰ Peyrouse, Sebastien, vd., Security and Development Approaches to Central Asia The EU Compared to China and Russia, EUCAM, 7 Mayıs 2012, s.18, <https://eucentralasia.eu/security-and-development-in-central-asia-the-eu-compared-to-china-and-russia/>, (18.11.2022).

⁴¹ Lobjakas, Ahto, EU: German Presidency's Focus on Central Asia, Black Sea, Russia, Radio Free Europe, 19 Aralık 2006, <https://www.rferl.org/a/1073562.html>, (20.05.2022).

⁴² Erdoğan, a.g.e., s.32.

⁴³ Central Asia Drug Action Programme, GIZ, <https://www.giz.de/en/worldwide/14393.html>, (20.05.2022); BOMCA Programme, BOMCA, <https://www.bomca-eu.org/en/programme/overview>, (20.05.2022) ve Boonstra ve Panella, a.g.e., tablo 7.

⁴⁴ About CADAP, CADAP, <https://www.eu-cadap.org/about-us/>, (10.12.2022).

⁴⁵ History, BOMCA, <https://www.bomca-eu.org/en/history>, (14.12.2022).

⁴⁶ Düzbadan, a.g.e., s.208.

(%18) ve Türkmenistan (%16) takip etmiştir.⁴⁷ 1 Nisan 2021 tarihinde başlatılan ve beş buçuk yıl sürmesi planlanan BOMCA 10 programı da Orta Asya ülkeleri ve Afganistan'da genel güvenlik ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu programın 21.400.000 avroya mâl olması beklenmektedir.⁴⁸

AB, Orta Asya devletlerine yönelik söz konusu programların uygulanması sırasında çeşitli olumsuzluklarla da karşılaşmıştır. Örneğin 2005 yılında Özbekistan'ın Andican kentinde meydana gelen olaylarda yüzlerce kişinin ölümü Brüksel ve Taşkent arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Hatta söz konusu dönemde Özbekistan'ın üst düzey yöneticilerinin Avrupa ülkelerine giriş yapmaları dahi yasaklanmıştır.⁴⁹ Netice itibarıyla AB'nin 2007 Orta Asya Stratejisi bir bakıma çıkmaza giren ilişkileri normalleştirmeyi de hedeflemiştir.⁵⁰

AB'nin Özbekistan örneğinde olduğu gibi bölgede siyasi ve askerî açılardan herhangi bir varlık gösterememesi söz konusu aktörün Orta Asya'daki etkinliğinin ve bölge ülkeleriyle mevcut ilişkilerinin geleceğinin sorgulanmasına kapı aralamıştır. Ancak AB'nin 2009 yılında imzalanan Lizbon Anlaşması mucibince "Ortak Dış ve Güvenlik Politikası" üzerinde yeni düzenlemelere gitmesi bölgeye yönelik ortak güvenlik ve dış politika izlenmesi konusunda net bir tavır sergilenmesinin önünü açmıştır. Bu düzenlemelere istinaden AB, bölge ülkelerinde "Dış İşleri Yüksek Temsilcileri" adı verilen bir uygulamaya imza atmıştır.⁵¹ Böylece Orta Asya'da yürütülen faaliyetler takip edilerek AB'nin bölgeye yönelik nasıl bir dış politika izlemesi gerektiğine dair öneriler geliştirilmeye başlanmıştır. Diğer yandan 2009 yılından sonra AB'nin güvenlik politikalarının yenilenmesini müteakiben Orta Asya ülkeleri ile ilişkiler de ivme kazanmıştır. Orta Asya ülkelerine 2011-2013 yılları arasında yapılan yardımlar çerçevesinde organize suçlarla mücadele, gümrük ve sınır yönetimi gibi alanlarda harcanmak üzere 10.000.000 avro civarında bir meblağ havale edilmiştir.⁵²

Brüksel Zirvesi'nde (2016) kabul edilen güvenlik stratejisinde Orta Asya'da faaliyetler yürüten Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT)'nin önemi vurgulanmıştır.⁵³ AB'nin 2019 yılında kabul edilen Orta Asya stratejisinde ise insan hakları, sınır güvenliği ve çevre gibi alanların önemi teyit edilmiştir. Bu dönemde AB'nin Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinde Afganistan'dan kaynaklanan istikrarsızlık büyük bir rol oynamıştır. Bu çerçevede AB, 28 Mayıs 2019 tarihinde Brüksel'de "Orta Asya-Afganistan Siyasi ve Güvenlik Diyalogu" adı verilen üst düzeyli bir toplantı gerçekleştirmiştir ki bu etkinlikte; terörizm, köktencilik ve aşırılık gibi uluslararası ve bölgesel güvenlik tehditleriyle başa

⁴⁷Completion of Phase 9 of the EU-Funded BOMCA Programme, BOMCA, 28 Eylül 2020, <https://www.bomca-eu.org/en/news-archive/completion-of-phase-9-of-the-eu-funded-bomca-programme>, (04.09.2023).

⁴⁸ BOMCA 10 Holds First Meeting with Border Service in Kyrgyzstan, BOMCA, 4 Haziran 2021, <https://www.bomca-eu.org/en/news-archive/bomca-10-holds-first-meeting-with-border-service-in-kyrgyzstan>, (04.09.2023).

⁴⁹ Baran, Zeyno vd., Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Program-Joint Transatlantic Research and Policy Center of John Hopkins and Uppsala Universities, Temmuz 2006, s.8.

⁵⁰ Peyrouse vd., a.g.e., s.9 ve Boonstra, Jos, vd., Security Sector Reform in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan: What Role for EU?, EUCAM Working Paper 14, Mayıs 2013, s.2.

⁵¹ Hanf, Dominic, Legal Aspects of the EU's External Relations, European Legal Studies Department Directorate of the College of Europe: College of Europe Intensive Seminar Notes, Brugge, 2010, s.4.

⁵² Boonstra vd., a.g.e., s.11.

⁵³ A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy, European Union External Action Service, 15 Aralık 2019, s.33-34, https://eeas.europa.eu/topics/eu-global-strategy/17304/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en, (13.12.2022).

çıkma; sınır yönetimi ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadele gibi hususlar gündeme getirilmiştir.⁵⁴

AB'nin Orta Asya'da güvenliği sağlamak amacıyla izlediği projelerden birisi olan BOMCA 10 hiç kuşkusuz en çok finansman ayrılan program olma özelliğine sahiptir. Bu programın ihdas edilme amacı; bölgede kapasite oluşturma, kurumsal gelişimi destekleme, ticareti geliştirme, sınır yönetim sistemlerinin iyileştirilmesi ve uyuşturucu kaçakçılığının ortadan kaldırılması şeklinde özetlenebilir. Brüksel bu programa, 2021 yılında bütüncül sınır yönetimi çerçevesinde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek suretiyle Orta Asya'nın güvenlik ve istikrarını güçlendirme hedefini de ilave etmiştir. Bunun haricinde sınır ötesi iş birliği desteklenerek sınır bölgelerinde ikamet eden insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesine de çalışılmaktadır.⁵⁵

Dış Ticaret

AB'nin Orta Asya ülkeleri ile 2002-2021 döneminde yapmış olduğu dış ticarete Kazakistan bariz bir şekilde öne çıkmaktadır. Tablo 3'e bakıldığında 2002-2005 yılları arasında AB'nin Orta Asya ülkelerine yapmış olduğu toplam ihracat olan 14,5 milyonluk meblağın 10,4 milyon avroluk aslan payının Kazakistan'a ait olduğu görülmektedir. Aynı yıllar arasında AB'nin bölgeden yaptığı toplam 26,3 milyon avroluk ithalatın ise 19,4 milyon avroluk kısmı Kazakistan'dan gerçekleştirilmiştir. Bu verilerden hareketle Kazakistan'ın AB'nin bölgedeki en güçlü ticari ortağı olduğu söylenebilir. Aynı dönemde ithalat ve ihracatta ise en az tercih edilen ülkeler olarak Tacikistan ve Kırgızistan öne çıkmıştır. 2006-2009 yılları arasında yapılan dış ticarete bakıldığında AB'nin 2007 yılında uygulamaya başladığı Orta Asya stratejisinin ticarete büyük bir ivme kazandırdığı söylenebilir. Bu dönemde bölgeyle yapılan toplam ihracat ve ithalat ikiye katlanmıştır. Söz konusu yıllarda AB tarafından Kazakistan'dan yapılan ithalatın ise üç kat arttığı dikkat çekmektedir. 2010-2013 yılları arasında bölgeden yapılan toplam ithalat zirveye çıkarken ihracat ise önceki dönemlere göre hafif bir artış göstermiştir. Bu dönemde AB'nin Kazakistan dışındaki dört ülkeden yapmış olduğu ithalat epeyce gerilemiştir. Küresel ekonomik kriz ve petrol fiyatlarındaki düşüş ise bölge ülkeleriyle olan dış ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda 2014-2017 yılları arasındaki dış ticaret rakamları dikkate alındığında Orta Asya ülkelerine yapılan ihracatın hafiften arttığı, bölgeden gerçekleştirilen ithalatın ise sert bir düşüş yaşadığı ifade edilebilir. 2018-2021 dönemine bakıldığında ise bu gidişatın devam ettiği görülmektedir. Çünkü AB'nin 2019 stratejisi bir önceki belgede olduğu gibi dış ticarete büyük bir sıçramaya yol açmamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında 2019 yılında başlayan korona-19 salgınının büyük bir etkisi olmuştur.

Nitekim 2000'li yıllardan günümüze Kazakistan başta olmak üzere diğer Orta Asya ülkeleri AB için stratejik ticaret ortakları olmaya devam etmektedirler. 2002-2021 yılları arasında AB'nin bölge ülkeleri ile mevcut dış ticaret hacmi aşağıda yer alan Tablo 3 marifetiyle ortaya koyulmuştur.

⁵⁴ On May 28, 2019, The EU-Central Asia High-level Political and Security Dialogue was Held in Brussels, Embassy of The Krygyz Republic to The Kingdom of Belgium, <https://mfa.gov.kg/en/dm/belgium-en/Menu--Foreign-/News/News-and-Events/On-May-28-2019-the-EU--Central-Asia-High-level-Political-and-Security-Dialogue-was-held-in-Brussels>, (16.12.2022).

⁵⁵ Background, BOMCA, <https://www.bomca-eu.org/en/what-we-do/background>, (16.12.2022).

Tablo 3: Avrupa Birliği ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret Hacmi 2002-2021 (Bin Avro)

Yıllar	Ülkeler	İhracat	İthalat	Toplam
2002-2005	Kazakistan	10.436.347	19.450.680	29.887.027
	Özbekistan	2.056.142	3.732.102	5.788.244
	Türkmenistan	1.415.375	2.208.151	3.623.526
	Tacikistan	270.021	649.959	919.980
	Kırgızistan	371.951	109.605	481.556
	Toplam	14.549.836	26.150.497	40.700.333
2006-2009	Kazakistan	22.394.004	63.945.299	86.339.303
	Özbekistan	3.359.983	3.496.546	6.856.529
	Türkmenistan	2.031.714	3.007.759	5.039.473
	Tacikistan	465.969	912.872	1.378.841
	Kırgızistan	977.248	237.569	1.214.817
	Toplam	29.228.918	71.600.045	100.828.963
2010-2013	Kazakistan	23.391.912	124.780.155	148.172.067
	Özbekistan	5.146.599	928.970	6.075.569
	Türkmenistan	4.242.189	2.369.784	6.611.973
	Tacikistan	488.351	329.552	817.903
	Kırgızistan	1.452.306	137.519	1.589.825
	Toplam	34.721.357	128.545.980	163.267.337
2014-2017	Kazakistan	22.923.003	93.830.757	116.753.760
	Özbekistan	6.364.127	690.236	7.054.363
	Türkmenistan	4.392.817	2.147.349	6.540.166
	Tacikistan	613.310	82.686	695.996
	Kırgızistan	1.323.650	154.620	1.478.270
	Toplam	35.616.907	96.905.648	132.522.555
2018-2021	Kazakistan	21.909.882	84.818.560	106.728.442
	Özbekistan	10.706.998	1.016.292	11.723.290
	Türkmenistan	2.122.251	1.094.837	3.217.088
	Tacikistan	834.565	149.223	983.788
	Kırgızistan	1.018.605	2.582.574	3.601.179
	Toplam	36.592.301	89.661.486	126.253.787

Kaynak: Dipnotta yer alan kaynaklara istinaden yazar tarafından oluşturulmuştur.⁵⁶

Orta Asya ülkelerinin AB pazarına yapmış oldukları ihracat ağırlıklı olarak mineral yakıtlardan meydana gelmiştir. 2001 yılında mineral yakıtların toplam ihracat içindeki payı %41 iken, 2020 yılında bu oran %90'a yükselmiştir.⁵⁷ Mineral yakıtların Orta Asya'dan AB'ye gerçekleştirilen toplam ihracat hacminin büyük bir kısmını oluşturması, bölge ülkelerinin ihraç ürünlerinin çeşitliliğinin düşük olduğuna işaret etmektedir. Orta Asya ülkelerinin geri kalan ihraç malları ise anorganik kimyasallar, metaller, gübreler ve tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Orta Asya ülkelerinin AB'den ihraç ettikleri ürünler ise ağırlıklı olarak mamul maddelerden meydana gelmektedir. Örneğin 2020 yılında Orta Asya ülkelerinin AB'den yaptıkları toplam ithalatta makineler (%32), ilaçlar (%14), elektrikli makine ve teçhizatlar (%7) önemli bir yekûn oluşturmuştur.⁵⁸

⁵⁶ Trade Map, List of Supplying Markets in Central Asian Republics for the Product Imported by European Union (EU 28) Product: Total All Products, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=..., (02.01.2023) ve Trade Map, List of Importing Markets in Central Asian Republics for the Product Exported by European Union (EU 28) Product: Total All Products..., (02.01.2023).

⁵⁷ Trade Map, Bilateral Trade Between Central Asian Republics and European Union (EU 28) Product: Total All Products, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1..., (03.01.2023).

⁵⁸ Aynı yerde.

Orta Asya ülkelerinde kurumsal reformların hayata geçirilmeleri hem ikili ilişkilerin gelişimini hem de ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesini olumlu yönde etkilemektedir. Bu bağlamda AB Orta Asya’da Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi Programı (*Generalised System of Preferences Plus- GSP+*) adı verilen bir program uygulamaktadır. Bu programa katılan düşük ve orta gelirli ülkeler; insan ve işçi hakları, çevreyi/iklimi koruma ve iyi yönetişime ilişkin 27 temel uluslararası sözleşmeye uymakla yükümlü tutulmaktadır.⁵⁹ Örneğin AB, bu program kapsamında Özbekistan’da uygulanan siyasi ve ekonomik reformların olumlu sonuçlarından dolayı ülkeye GSP+’da bazı öncelikler tanımıştır. Bu durumun AB ve Özbekistan arasındaki dış ticaret rakamlarını yukarı doğru harekete geçireceği öngörülmektedir.⁶⁰

2019 yılında kabul edilen AB Orta Asya Stratejileri çerçevesinde 5 Kasım 2021 tarihinde Kırgızistan’da bölgeler arası ekonomik bağların güçlendirilmesini hedefleyen AB Ekonomik Forumu gerçekleştirilmiştir. Bu forumun ana hedefleri; sera gazı emisyonunun sıfırlanması, ekonomik büyümenin kaynak kullanımına bağımlılığının azaltılması, dijitalleşme ve daha iyi bir iş ortamının sağlanması şeklinde özetlenebilir.⁶¹ Bu forum kapsamında dönemin Kazakistan Başbakanı Askar Mamin dış ticaret ve yatırımların kolaylaştırılması için iş dünyası, hükümet ve finans kuruluşlarının temsilcilerini bir araya getirecek bir nevi AB ve Orta Asya İş Konseyi kurulmasını önermiştir. Mamin ayrıca AB üyelerinin son on yılda Orta Asya ülkelerine 105 milyar avrodan fazla yatırım yaptıklarını ve bunun bölgedeki toplam doğrudan yabancı yatırım miktarının %40’ından fazlasını oluşturduğunu belirtmiştir. Başbakan ayrıca Astana’da kayıtlı 70’e yakın Avrupa menşeli şirketin “Astana Uluslararası Finans Merkezi” ile iş birliğine gitmek suretiyle Kazakistan’da Avrupalı girişimcilerin yatırımlarını arttırmayı planladıklarını belirtmiştir.⁶²

26 Kasım 2021 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Jomart Tokayev ve Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel arasında yapılan görüşmelerde ise siyasi, ticari ve ekonomik alanlarda iş birliğinde Kazakistan ve AB arasındaki stratejik ortaklığın mevcut durumu ve geleceği tartışılmıştır. Görüşmelerde Tokayev son yıllarda AB ve Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkilerin ivme kazandığını ve Birliğin toplam 160 milyar dolarlık yatırımla ülkesindeki en büyük girişimcilerden biri olduğunu vurgulamıştır.⁶³

Tüm bu veriler ışığında AB’nin Orta Asya ülkelerini önemli ticari bir ortak olarak gördüğü söylenebilir. AB tarafından bölgede gerçekleştirilen programlar ve yapılan yatırımlar Brüksel ve bölge başkentlerinin yakınlaşmasına vesile olmaktadır. Ancak Avrupa ve Orta Asya arasındaki devasa coğrafi mesafe yüzünden taraflar arasındaki dış ticaret hacmi yeterince gelişmemektedir. Diğer yandan AB’nin Orta Asya ülkelerine kurumsallaşma ve demokratikleşme bağlamında vereceği destekler hazmedildiği oranda söz konusu aktörler dış ticarete de önemli bir sıçrama sağlayabilirler.

⁵⁹Generalized Scheme of Preferences, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/development-and-sustainability/generalised-scheme-preferences_en, (03.01.2023).

⁶⁰Uzbekistan Joins the EU’S GSP+, UzReport, 10 Nisan 2021, <https://uzreport.news/economy/uzbekistan-joins-eu-s-gsp-arrangement>, (03.01.2023).

⁶¹ EU-Central Asia Economic Forum: Bringing Regions Closer, European Commission, 5 Kasım 2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5841, (14.12.2022).

⁶² Kazakh PM Proposes to Establish EU-Central Asia Business Council to Facilitate Trade and Investment, Astana Times, 8 Kasım 2021, <https://astanatimes.com/2021/11/kazakh-pm-proposes-to-establish-eu-central-asia-business-council-to-facilitate-trade-and-investment/>, (15.01.2023).

⁶³ Kassym-Jomart Tokayev and European Council President Charles Michel Hold Talks, Kazinform, 26 Kasım 2021, https://www.inform.kz/en/kassym-jomart-tokayev-and-european-council-president-charles-michel-hold-talks_a3867165, (15.01.2023).

Teknik Yardımlar

Çalışmanın önceki bölümünde değinildiği üzere AB'nin Orta Asya ülkelerine karşı duyduğu ilgi Soğuk Savaş'ın sona ermesini müteakiben güçlenmiştir. Bu bağlamda ilkin 1991 yılında ihdas edilen Bağımsız Devletler Topluluğu Teknik Yardım (*Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States-TACIS*) Programı çerçevesinde Orta Asya ülkelerinde demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu minvalde 1991-2001 döneminde söz konusu ülkelere temel alanlarda (eğitim, enerji, nakliyat, endüstriyel/ticari girişimcilik ve gıda üretimi) omuz verilmiştir.⁶⁴ Böylece bu devletlerin geçiş süreçleri yumuşatılarak Orta Asya ve AB arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler pekiştirilmeye çalışılmıştır.⁶⁵ Bu program kapsamında 1991-2002 yılları arasında bölgeye yaklaşık 945 milyon avroluk bir yardım yapılmıştır.⁶⁶

Yukarıda bahsedildiği üzere ikili ilişkilere ivme kazandırmak maksadıyla Orta Asya ve AB arasındaki iş birliğinin hukuki temellerini oluşturan PCA'lar hayata geçirilmiştir. AB tarafından 2014-2020 yılları arasında bölge ülkelerine 1,1 milyar avroluk hibe yardımlarında bulunulmuştur ki bu surette söz konusu aktör Orta Asya'nın önemli bir bağışçısı konumuna yükselmiştir.⁶⁷ Bu veriler ışığında AB ve Orta Asya ülkelerinin önemli ticari ortaklar durumunda oldukları söylenebilir. Bu bağlamda PCA'lar kapsamında iş birliğini geliştirmek amacıyla bölgeye aktarılan kaynakların toplamı 2007-2010 yılları arasında 750 milyon avro olarak kayıtlara geçerken 2014-2020 döneminde bu rakam 100 milyar avroya ulaşmıştır.⁶⁸ Bu veriler mucibince Orta Asya'nın AB açısından önemli ticari bir ortak olarak görüldüğü söylenebilir.

TACIS Programına dâhil edilen devletler daha sonra AB tarafından ihdas edilen Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru [*Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia-TRACECA (1993)*] ve Devletlerarası Petrol ve Doğal Gaz Nakli [*Interstate Oil and Gas Transport to Europe-INOATE*] (1996)] gibi programlara da alınmışlardır.⁶⁹ TRACECA Programı Orta Asya ülkelerinde ticareti ve özellikle ulaşım altyapısını güçlendirerek bölge ekonomilerinin dış dünya ile bütünleşmelerini hedeflemektedir. Buna karşılık INOGATE Programı ise komşuluk politikaları kapsamında TRACECA'yı tamamlamak amacıyla daha çok petrol ve doğalgaz boru hattı projeleri dikkate alınarak kuvveden fiile çıkarılmıştır. Ancak yukarıda da vurgulandığı üzere 2006'da onaylanan NABUCCO projesi ne yazık ki 2013 yılında rafa kaldırılmıştır.⁷⁰

AB'nin 2019 yılında güncellenen Orta Asya Stratejisi'nin ekonomik ayağını; -daha önce bahsedildiği üzere- 2014 Ukrayna krizi örneğinde olduğu gibi Rusya ve Batı arasında yaşanan gerginliklerden dolayı enerji akışının kesilme tehlikesi ve Çin'in ortaya atmış olduğu Yeni İpekyolu Projesi meydana getirmiştir.⁷¹ Stratejide ayrıca bölge ülkeleri arasındaki ticareti kolaylaştırmak AB'nin öncelikli hedefleri arasında sayılmıştır.⁷²

⁶⁴ Erdoğan, a.g.e., s.45.

⁶⁵ Towards a European Union Strategy for Relations with the Independent States of Central Asia, Commission of the European Communities, COM (95), 206, Brüksel, 10 Ekim 1995, s.7-8, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1995:0206:FIN:EN:PDF>, (15.01.2023).

⁶⁶ Erdoğan, a.g.e., s.47.

⁶⁷ Central Asia, European Union External Action.

⁶⁸ Boonstra ve Panella, a.g.e., tablo 5.

⁶⁹ TRACECA, <http://www.traceca-org.org/tr/home/>, (23.05.2022) ve INOGATE, <http://www.inogate.org/?lang=en>, (23.05.2022).

⁷⁰ Nabucco Projesi İptal Oldu, NTV, 27 Mayıs 2013, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/nabucco-projesi-iptal-oldu,jFjrPgRHu06_MISYgc7OSw, (25.05.2022).

⁷¹ Özdaşlı, a.g.e., s.583.

⁷² The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership, s.3-5.

Demokrasi ve İnsan Hakları

AB'nin Orta Asya ülkelerine karşı izlediği politikaların siyasi, askerî, ekonomi ve kültür olmak üzere birçok boyutu olsa da hukukun üstünlüğü, insan hakları, sivil toplumun ve demokrasinin desteklenmesi gibi hususlar hiç kuşkusuz büyük bir önceliğe sahiptir. Örneğin Brüksel, bölgede hukukun üstünlüğünü tesis etmek amacıyla uygulamaya koyulan programları Fransa ve Almanya'nın eşgüdümünde, eğitim alanındaki projeleri ise AB Komisyonunun gözetiminde yürütmektedir.⁷³ Brüksel insan hakları alanında Orta Asya'da yürüttüğü faaliyetleri 2007 yılında ilkin Özbekistan'da, bundan bir yıl sonra ise Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan gibi ülkelerde başlatmıştır.⁷⁴ Esasında bu tarihlere dikkat edildiğinde AB'nin bölge ülkelerini demokrasi ve insan hakları bağlamında desteklemeye söz konusu yönetimlerle ilişkileri tesis eder etmez yöneldiği anlaşılmaktadır.

Orta Asya ülkeleri ile hayata geçirilen mutlak insan hakları diyalogunun iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi "Hukukun Üstünlüğü Girişimi" ve "Orta Asya Hukukun Üstünlüğü Platformu" gibi oluşumların faaliyetlerine odaklanırken, ikincisi ise bu alandaki uzun vadeli projeleri kapsamaktadır.⁷⁵ "Hukukun Üstünlüğü Girişimi" yargı alanındaki uzun vadeli projeleri kapsarken, "Orta Asya Hukukun Üstünlüğü Platformu" ise üst düzey toplantılar düzenlemekte ve yasal reformlar hakkında teknik çalışmalar yapmaktadır.

AB'nin bölge ülkelerine insan hakları ve demokrasi alanlarında verdiği destekler "Kalkınmada Devlet Dışı Aktörler ve Yerel Yönetimler" (*Non-State Actors and Local Authorities in Development*) ile "Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı" (*European Instrument for Democracy and Human Rights*) gibi programlar çerçevesinde gerçekleştirilirken; sivil toplum örgütlerinin ve yerel yönetimlerin teşviki ise yukarıda incelenen TACIS Programı kapsamında vuku bulmaktadır. Bu bağlamda "Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı" adlı girişim 1994 yılında "Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa İnisiyatifi" adını alarak yeni bir kimliğe bürünmüştür.⁷⁶ Bu proje, Orta Asya'da demokratik rejimi ve insan haklarını güçlendirmek amacıyla sivil toplum örgütlerini desteklemektedir.⁷⁷ Bu bağlamda proje, sivil toplum örgütlerinin rolünü pekiştirme, savunmasız grupları koruma, demokratik seçimleri destekleme vb. konulara eğilimindedir. Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı adlı oluşumun bütçesi; 2007-2013 döneminde 1,104 milyar avro, 2014-2020 döneminde ise 1,332 milyar avro olarak kayıtlara geçmiştir.⁷⁸ Diğer yandan AB, hem programın bütçesinin yetersizliği hem de Orta Asya ülkelerinde köklü demokratik reformların teşviki yerine daha niceliksel sorunlara yöneldiği için eleştirilerin odağına yerleşmiştir.⁷⁹

Diğer yandan Brüksel, bu yardımların haricinde Lizbon Anlaşması'ndan sonra, adaletin ve hukukun üstünlüğünü tesis etmek maksadıyla bölge ülkelerinden Kazakistan'a 10, Kırgızistan'a ise 14 milyon avroluk bir meblağ tahsis etmiştir. Ayrıca Avrupa

⁷³ Boonstra ve Panella, a.g.e., tablo 6.

⁷⁴ Boonstra ve Panella, a.g.e., tablo 7.

⁷⁵ Council of the European Union, "European Rule of Law Initiative for Central Asia", The European Union and Central Asia: The New Partnership in Action, Haziran 2009, s.63-69.

⁷⁶ European Initiative for Democracy and Human Rights (EIDHR) 2000-2006, EUR-LEX, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/european-initiative-for-democracy-and-human-rights-eidhr-2000-2006.html>, (02.01.2023).

⁷⁷ Usul, Ali Resul, Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik İnsan Hakları Siyaseti: Retorik ve Realpolitik, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, 2011, s.80.

⁷⁸ European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR), Delegation of the European Union to the Kyrgyz Republic, 10 Ağustos 2020, https://www.eeas.europa.eu/delegations/kyrgyz-republic/european-instrument-democracy-and-human-rights-eidhr_en, (05.01.2023).

⁷⁹ Kaya, a.g.e., s.12-13.

Komisyonu, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (*The United Nations Office on Drugs and Crime*) tarafından Kırgızistan'daki hapisanelerin ıslahı amacıyla yürütülen projeye 2009 yılında 2,5 milyon avroluk bir destek vermiştir.⁸⁰

Diğer yandan Avrupa Konseyi ve AB Kazakistan Delegasyonu arasında Kasım 2019'da "Orta Asya Hukukun Üstünlüğü Programı 2020-2023" üzerinde mutabakata varılmıştır. Bu program, Orta Asya ülkelerinde insan haklarının, hukukun üstünlüğünün ve demokrasinin Batı standartlarına uygun olarak güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Orta Asya ülkelerinin tamamını kapsayan ve 48 ay süreli olan bu program Avrupa Konseyi'nin "Komşu Bölgeler Politikası" mucibince Ocak 2020'de uygulamaya koyulmuştur. Program üç amaç etrafında şekillendirilmiştir. Bunlar; Avrupa ve Orta Asya arasında yasal bir çerçeve oluşturulmasına ve insan haklarının korunmasına nezaret etme, ekonomik suçlara karşı şeffaflığı teşvik etme ve kamuda verimliliği tesis etme şeklinde sıralanabilir.⁸¹ Esasında Orta Asya ülkelerinin insan hakları karineleri de pek iç açıcı değildir. Şöyle ki "The Global Economy" tarafından 1996-2021 yılları arasında 192 ülke arasında yapılan hukukun üstünlüğü sıralamasına göre; Kazakistan 124'üncü, Özbekistan 153'üncü, Kırgızistan 162'nci, Tacikistan 170'inci ve Türkmenistan ise 180'inci olmuşlardır.⁸² Diğer yandan 2022 yılında yapılan değerlendirmede Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın sıralamaları aynı kalırken, Türkmenistan ve Tacikistan sıfırın altında değerler elde ettikleri için sıralama dışında yer almışlardır.⁸³

"Ekonomik suçlara karşı şeffaflığın ve eylemin teşvik edilmesi" (*Promoting transparency and action against economic crime*) Projesi Orta Asya ülkelerinde yetkililerin ekonomik suçlar ve yolsuzluklar ile mücadelelerine destek vermeyi ve bu suçları önlemelerine yönelik kapasitelerini artırmayı amaçlamaktadır. Bu minvalde bu program somut olarak Orta Asya ülkelerindeki mevcut bürokratik sorunları çözmek suretiyle girişimcileri desteklemeye yoğunlaşmıştır. Ayrıca yolsuzluğu önleme, kara para aklama ile mücadele ve varlık kurtarma sistemlerinin etkinliğini artırma bu programın hedefleri arasındadır. Ancak yukarıda dile getirilen hedeflere ulaşabilmeleri için bölge ülkelerinin, AB ve Avrupa Konseyi ile iş birliğini güçlendirmeleri gerekmektedir.⁸⁴

Orta Asya ülkelerinin Afganistan gibi kriz bölgelerine yakın bir coğrafyada yer almaları söz konusu yönetimleri uyuşturucu kaçakçılığı, dini aşırılık, teröre karşı mücadele ve göç konularında temkinli olmaya itmektedir. Örneğin Afganistan'da Taliban'ın yönetime gelmesinden sonra sivillere uyguladığı baskılar, şiddet ve işkenceler sebebiyle ortaya çıkan insani krizden dolayı kaçan çok sayıda mülteci Orta Asya devletlerine sığınmıştır.⁸⁵

Ancak AB'nin demokrasi ve insan hakları alanlarındaki çabaları bölge ülkelerinde yeterince teveccüh ile karşılanmamaktadır.⁸⁶ Çünkü bölge ülkeleri, AB'nin demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanlarındaki gayretlerinden ziyade enerji ve enerji güvenliği konularında getirdikleri projelere daha fazla önem vermektedirler.⁸⁷ Bu minvalde ayrıca

⁸⁰ Boonstra, vd., a.g.e., s.11.

⁸¹ Central Asia Rule of Law Programme 2020-2023, Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/corruption/programme/ca-taec/central-asia#>, (02.01.2023).

⁸² Rule of Law Country Rankings, The Global Economy, https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_ruleoflaw/, (02.01.2023).

⁸³ World Just Project, <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global>, (02.01.2023).

⁸⁴ Central Asia Rule of Law Programme 2020-2023.

⁸⁵ Multi-Annual Work Programme 2021-2027, European Agency, <https://www.european-agency.org/resources/publications/multi-annual-work-programme-2021-2027>, (14.01.2023).

⁸⁶ Umbach, Frank, Zielkonflikte der Europäischen Energiesicherheit, Dilemmata Zwischen Russland und Zentralasien, DGAP Analyse, Sayı 3, Kasım 2007, s. 24-25 ve Erdoğan, a.g.e., s.14.

⁸⁷ Şahin ve Düğen, a.g.e., s.52.

bölge ülkelerinin demokratikleşme açısından elverişsiz koşullar taşımaları da AB'nin çabalarını boşa çıkarmaktadır.⁸⁸ Diğer yandan AB'nin Orta Asya'da etkili bir kurumsal ve siyasi denetim mekanizmasına sahip olmaması bölge ülkeleri nezdinde elini zayıflatmaktadır.⁸⁹

Kültür

AB ilk dönemlerden itibaren Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinde daha ziyade enerji ve güvenlik gibi alanlara öncelik verdiğinden bölgeye yönelik sosyal ve kültürel politikaları oldukça geç bir dönemde uygulamaya koymuştur. Diğer yandan yukarıda dile getirilen strateji belgelerinde de kültür konuları büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.⁹⁰ Benzer şekilde AB'nin 2019 yılında güncellenen Orta Asya Stratejisinde de kültürün yeri oldukça sınırlı kalmıştır. Burada da 2007 stratejisine benzer bir şekilde kültürler arası diyalogun önemine işaret edilmiştir.⁹¹ Diğer yandan bu belgede AB'nin Orta Asya ülkeleri ile eğitim, kültür ve bilimsel alanlarda iş birliğini geliştirmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca AB ve Orta Asya arasında kurulması hedeflenen kültürel diyalogun uzun vadede etkili olabilmesi maksadıyla devlet güdümündeki kurumların ötesine geçilmesi gerektiği hususunun altı çizilmiştir. Buna göre bölgede gerçekleştirilecek projelerin paydaşları olarak; eğitim kurumları, sanat grupları, araştırma merkezleri ve bireylerin önemine atıfta bulunulmuştur.⁹²

Orta Asya coğrafyasında AB'nin kültürel faaliyetleri denildiğinde akla ilk gelen kuruluş AB Ulusal Kültür Enstitüleri "European Union National Institutes for Culture-EUNIC" adı verilen aktör olarak öne çıkmaktadır.⁹³ EUNIC Orta Asya'daki faaliyetlerini Almatı ve Taşkent'te yer alan şubeleri üzerinden yürütmektedir.⁹⁴ Bu bağlamda kurulan ilişkiler bilhassa 2019 yılından sonra ivme kazanmıştır. Örneğin EUNIC 2021 yılında [Tacikistan: Konuk evleri ECO Sayohati Sabz (Yeşil Yolculuk)] adlı bir projeye hayatiyet kazandırmıştır. Dağlık bir ülke olan Tacikistan'ın eşsiz doğal güzellikler barındırması bu projeye kaynaklık etmiştir. Esasında 54.200 avro ayrılan "Yeşil Yolculuk" adlı proje bölge halklarını, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi sorunlara karşı bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu proje kapsamında Orta Asyalı sanatçıların uluslararası alandaki faaliyetlerine destek verilmektedir.⁹⁵

EUNIC 2023 yılında Türkmenistan ile iş birliğine gitmek suretiyle "Ortak bir İfade Dili Arayışı: Çağdaş Dans" konulu bir proje gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. 2000'li yılların başında Türkmenistan'da bale gösterilerinin yasaklanması ve Aşgabat Opera ve Bale Tiyatrosu'nun yıkılması bu projeye kaynaklık etmiştir. Bu proje vasıtasıyla AB Türkmen sanatçıların ve kültür kuruluşlarının Avrupalı meslektaşları ve muadilleriyle irtibatlarını kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Bu proje kapsamında ilkin AB'li bir dans grubu ile

⁸⁸ Axyonova, a.g.e., s.133-141.

⁸⁹ Erdoğan, a.g.e., s.62-67.

⁹⁰ Report on an EU Strategy for Central Asia, European Parliament, 11 Aralık 2007, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-6-2007-0503_EN.html, (18.01.2023).

⁹¹ Dzhuraev ve Muratalieva, a.g.e., s.13.

⁹² Dzhuraev ve Muratalieva, a.g.e., s.10.

⁹³ European Union National Institutes for Culture, EUNIC, <https://www.eunicglobal.eu/about> (14.01.2023).

⁹⁴ Network Worldwide, EUNIC, <https://www.eunicglobal.eu/map>, (14.01.2023).

⁹⁵ Tajikistan: Sayohati Sabz, EUNIC, 17 Şubat 2022, <https://www.eunicglobal.eu/projects/tajikistan>, (15.01.2023).

Türkmen dansçılarının Aşgabat'ta ortaklaşa bir gösteri yapmaları, ardından da bir Türkmen dans ekibinin Kazakistan'da icraatta bulunması düşünülmüştür.⁹⁶

Brüksel kabul etmiş olduğu Strateji Belgesi kapsamında 2016 yılında uluslararası camia ile kültürel ilişkilerini ve kültürel diyalogunu güçlendirmeye karar vermiştir. Bu minvalde hedef tahtasına koyulan 47 ülke arasında Orta Asyalılar da yer almışlardır. Böylece iş birliğine gidilecek ülkelerde sürdürülebilir sosyal ve ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için kültürün itici güç olarak kullanılması ve kültürlerarası diyalogun teşvik edilmesi düşünülmüştür.⁹⁷ Diğer yandan AB, Avrupa Konseyi, EEAS ve EUNIC'nin ortak girişimleri neticesinde 16 Mayıs 2017 tarihinde hayatiyet kazandırılan yeni strateji belgesinde eğitim, edebiyat ve sanat alanlarında "geniş ve kapsayıcı bir politika izleme ve faaliyetlerde bulunma" konusunda mutabakata varılmıştır.⁹⁸ Bu minvalde Orta Asya coğrafyasının, AB'nin izlediği kültürel diplomasi açısından önemli bir bölge olduğu söylenebilir.⁹⁹

Yukarıda yapılan değerlendirmelerden de anlaşıldığı üzere AB'nin bölgeye yönelik geliştirdiği kültürel politikalar hem oldukça geç bir dönemde başlamış hem de güvenlik ve ekonomi başlıklarının gölgesinde kalmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen son yıllarda AB üyelerinin kültürel alanda genelde Orta Asya'da, özelde ise Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde daha faal bir duruma geldikleri söylenebilir.¹⁰⁰ Bu bağlamda uzun vadede AB ve Orta Asya arasında tesis edilecek başarılı bir kültürel iş birliğinin diğer alanlardaki ilişkilere sirayet edeceği söylenebilir.

Sonuç

AB'nin yekpare bir dış ve güvenlik politikası izleyememesi Orta Asya bölgesine yönelik faaliyetlerini sekteye uğratabilecek mahiyettedir. AB her ne kadar 2007 stratejisinde vurgulandığı üzere bölge ülkeleri ile komşuluk ilişkilerini geliştirerek istikrara ve güvenliğe katkı sunmaya çalışsa da bölgedeki askerî varlığı güçsüzdür. Bu durum Brüksel'i, Orta Asya'da bölgenin önemli güçlerinden biri olan Moskova karşısında da dezavantajlı konuma sürüklemektedir. Diğer yandan AB'nin bölgede istikrarı sağlayabilmek için diğer büyük güçler ile kendi arasında bir denge sağlamaya çalıştığı ifade edilebilir. Yukarıda yapılan değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere AB Orta Asya'da diplomasi, siyaset, askeriye ve güvenlik alanlarında izlediği politikalar bakımından diğer aktörlere kıyasla hedeflenenin çok gerisinde kalmıştır.

Diğer yandan AB, Orta Asya'da ortaklık ve iş birliği anlaşmaları, teknik yardımlar ve projeler vasıtasıyla iktisaden önemli bir varlık göstermektedir. Bu bağlamda AB'nin Orta Asya'nın önemli iktisadi ve ticari ortaklarından birisi olduğu söylenebilir. Ancak bölge ülkelerinden yapılan ithalatın temelde hidrokarbon kaynaklarına dayanması taraflar arasındaki dış ticaret mallarının çeşitlenmesini engellemektedir. Bu minvalde AB'nin sürdürülebilir enerji alanındaki yatırımlara hız vermesi dış ticaret hacminin düşük olduğu

⁹⁶ European Spaces of Culture Jury Shortlists 11 New Project Ideas, EUNIC, 13 Temmuz 2022, <https://www.eunicglobal.eu/news/european-spaces-of-culture-jury-shortlists-11-new-project-ideas>, (15.01.2023).

⁹⁷ Towards an EU Strategy for International Cultural Relations, EUR-LEX, 08 Haziran 2016, s.6-7, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN%3A2016%3A29%3AFIN>, (14.01.2023).

⁹⁸ Administrative Arrangement for Activities to be Developed by the European Union National Institutes for Culture (EUNIC) in Partnership with the European Commission Services and the European External Action Service Jointly Referred to Hereinafter as "the Two Sides", EEAS, EUNIC & EC, 16 Mayıs 2017, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2017-05-16_admin_arrangement_eunic.pdf, (19.09.2023).

⁹⁹ Valenza, Domenico, A New EU Strategy for Central Asia: A Case for Cultural Diplomacy, United Nations University Institute on Comparative Regional Integration Studies (UNU-CRIS), Sayı 6, Nisan 2018, s.7-8.

¹⁰⁰ Valenza, a.g.e., s.8.

Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkelerle ikili ekonomik ilişkilerinin ivme kazanmasına yol açabilir.

AB'nin bölgede hukukun üstünlüğünü sağlama ve demokrasiyi pekiştirme yönündeki politikalara oldukça geç bir dönemde başladığı söylenebilir. Bu bağlamda yürütülen projelerin hem Orta Asya'da kurumsal ve toplumsal alanda beklenen etkiyi yaratamadığı hem de ekonomi alanında verilen çabalarla paralel bir şekilde gerçekleştirilemediği ifade edilebilir. Bu durum AB'nin çıkarları uğruna kendi değerlerini kurban ettiği eleştirilerinin yapılmasına yol açmıştır. Diğer yandan aynı geç kalmışlığın AB'nin bölgeye yönelik kültür ve dil politikalarında da yaşandığı belirtilebilir. Çünkü Brüksel'in Orta Asya başkentlerinde izlediği kültür politikaları 2019 sonrası dönemde ete kemiğe bürünmeye başlamıştır. Ancak uzun vadede bölge ülkeleri ile kültürel alanlarda geliştirilebilecek bir iş birliği diğer alanlardaki mesainin güçlenmesini sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

Axyonova, Vera, The European Union's Democratization Policy for Central Asia: Failed in Success or Succeeded in Failure?, CINTEUS, Columbia University Press, Cilt 11, Ekim 2014.

Baran, Zeyno vd., Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Program-Joint Transatlantic Research and Policy Center of John Hopkins and Uppsala Universities, Temmuz 2006.

Boonstra, Jos, vd., Security Sector Reform in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan: What Role for EU?, EUCAM Working Paper 14, Mayıs 2013.

Council of the European Union, "European Rule of Law Initiative for Central Asia", The European Union and Central Asia: The New Partnership in Action, Haziran 2009, s.63-69.

Düzbadan, Erdal, Bölgesel Kolektif Güvenlik Arayışları Orta Asya Örneği, Astana Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2020.

Efe, Haydar, Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, 2008, s.66-78.

Efegil, Ertan, Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İş Birliği Anlayışına Geçiş, Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, 2008, s.65-82.

European Parliament, Common Foreign and Security Policy, Official Journal of the European Union, C33, E/573, 14 Nisan 2005.

Erdoğan, M. Murat, Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığının 20. Yılında Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın No 08, Eylül 2011.

Hanf, Dominic, Legal Aspects of the EU's External Relations, European Legal Studies Department Directorate of the College of Europe: College of Europe Intensive Seminar Notes, Brugge, 2010.

İlyassov, Yerik, Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik Politikası ve Kazakistan, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Kafkasyalı, M. Savaş, Bölgesel ve Küresel Politikada Orta Asya, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın No 10, 2012.

Kassenova, Bakhytgul B. vd., European Context of Regional German Policy in Central Asia, Jurnal of Comparative Politics, Cilt 13, Sayı 2, 2020, s.43-64.

Kaya, Emirhan, Yardım Programları Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 54, Ekim 2017, s.1-15.

Kesici, Gülnaz Ece, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın AB'nin Enerji Politikalarına Yansıması, Europolitika, Sayı 15, 2022, s.46-54.

Özalp, Osman Nuri, Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, Civilacademy, Cilt 9, Sayı 3, Kış 2011, s.15-38.

Özdaşlı, Esmey, Çin'in Yeni İpekyolu Projesi ve Küresel Etkileri, Turkish Studies, Cilt 10, Sayı 14, 2015, s.579-596.

Özgül, Işıl, Tarihsel Bir Perspektifle Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2023.

Şahin, Çiğdem ve Düğen, Turgay, The European Union in Central Asia: A One Dimensional Strategy, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Sayı 4, 2015, s.52-65.

Umbach, Frank, Zielkonflikte der Europäischen Energiesicherheit, Dilemmata Zwischen Russland und Zentralasien, DGAP Analyse, Sayı 3, Kasım 2007.

Usul, Ali Resul, Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik İnsan Hakları Siyaseti: Retorik ve Realpolitik, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, 2011, s.75-89.

Valenza, Domenico, A New EU Strategy for Central Asia: A Case for Cultural Diplomacy, United Nations University Institute on Comparative Regional Integration Studies (UNU-CRIS), Sayı 6, Nisan 2018.

Warkotsch, Alexander, The European Union and Central Asia, Routledge, London, 2010.

Zhumabekova, Karakoz, Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Çevrim İçi Kaynaklar

A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy, European Union External Action Service, 15 Aralık 2019, https://eeas.europa.eu/topics/eu-global-strategy/17304/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en, (13.12.2022).

About CADAP, CADAP, <https://www.eu-cadap.org/about-us/>, (10.12.2022).

Administrative Arrangement for Activities to be Developed by the European Union National Institutes for Culture (EUNIC) in Partnership with the European Commission Services and the European External Action Service Jointly Referred to Hereinafter as "the Two Sides", EEAS, EUNIC & EC, 16 Mayıs 2017, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2017-05-16_admin_arrangement_eunic.pdf, (19.09.2023).

Background, BOMCA, <https://www.bomca-eu.org/en/what-we-do/background>, (16.12.2022).

BOMCA 10 Holds First Meeting with Border Service in Kyrgyzstan, BOMCA, 4 Haziran 2021, <https://www.bomca-eu.org/en/news-archive/bomca-10-holds-first-meeting-with-border-service-in-kyrgyzstan>, (04.09.2023).

BOMCA Programme, BOMCA, <https://www.bomca-eu.org/en/programme/overview>, (20.05.2022).

Boonstra, Jos ve Panella, Riccardo, Three Reasons Why the EU Matters to Central Asia, Voices on Central Asia, 13 Mart 2018, <https://voicesoncentralasia.org/three-reasons-why-the-eu-matters-to-central-asia/>, (10.04.2022).

Central Asia Rule of Law Programme 2020-2023, Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/corruption/programme/ca-taec/central-asia#>, (02.01.2023).

Central Asia Drug Action Programme, GIZ, <https://www.giz.de/en/worldwide/14393.html>, (20.05.2022).

Central Asia, European Union External Action, 25 Mart 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/central-asia_en#8050, (12.12.2022).

Central Asia, Fact Sheets on the European Union, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/178/central-asia>, (01.09.2023).

Completion of Phase 9 of the EU-funded BOMCA Programme, BOMCA, 28 Eylül 2020, <https://www.bomca-eu.org/en/news-archive/completion-of-phase-9-of-the-eu-funded-bomca-programme>, (04.09.2023).

Doğalgaz Krizi AB'yi Endişelendirdi, Deutsche Welle Türkçe, 18 Haziran 2014, <https://www.dw.com/tr/doğalgaz-krizi-abyi-endişelendirdi/a-17719207>, (10.05.2022).

Dzhuraev, Emilbek ve Muratalieva, Nargiza, The EU Strategy on Central Asia, Friedrich Ebert Stiftung, Mart 2020, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bischkek/16168.pdf>, (18.01.2023).

European Union and Central Asia: Strategy for a New Partnership, Council of the European Union, PESC 655, COEST 179, 31 Mayıs 2007, <https://aei.pitt.edu/38858/1/st10113.en07.pdf>, (12.12.2022).

European Initiative for Democracy and Human Rights (EIDHR) 2000-2006, EUR-LEX, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/european-initiative-for-democracy-and-human-rights-eidhr-2000-2006.html>, (02.01.2023).

European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013, Commission of the European Communities, 12 Haziran 2008, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar17106>, (20.05.2022).

European Neighbourhood Policy Strategy Paper, Commission of the European Communities, (COM) 2004, 373 Final, Brüksel, 12 Mayıs 2004, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-01/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf, (12.12.2022).

European Union National Institutes for Culture, EUNIC, <https://www.eunicglobal.eu/about>, (14.01.2023).

EU Special Representative for Central Asia, European Union External Action, https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-special-representative-central-asia_en, (12.12.2022).

EU-Central Asia Economic Forum: Bringing Regions Closer, European Commission, 5 Kasım 2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5841, (14.12.2022).

EU-Kazakhstan Relations, European Union External Action, Kasım 2022, <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/EEAS-CA%20MINISTERIAL%20FACTSHEETS-2022-Kazakhstan.pdf>, (18.12.2022).

European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR), Delegation of the European Union to the Kyrgyz Republic, 10 Ağustos 2020, https://www.eeas.europa.eu/delegations/kyrgyz-republic/european-instrument-democracy-and-human-rights-eidhr_en, (05.01.2023).

European Spaces of Culture Jury Shortlists 11 New Project Ideas, EUNIC, 13 Temmuz 2022, <https://www.eunicglobal.eu/news/european-spaces-of-culture-jury-shortlists-11-new-project-ideas>, (15.01.2023).

Federal Foreign Office, <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/kazakhstan/218898>, (15.04.2023).

Germany and Kazakhstan: Bilateral Relations, Federal Foreign Office, <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/kazakhstan/218898>, (15.04.2023).

Generalized Scheme of Preferences, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/development-and-sustainability/generalised-scheme-preferences_en, (03.01.2023).

History, BOMCA, <https://www.bomca-eu.org/en/history>, (14.12.2022).

INOGATE, <http://www.inogate.org/?lang=en>, (23.05.2022).

Infographic-Here Does the EU Gas Come From?, European Council of the European Union, 7 Şubat 2023, <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-gas-supply/>, (16.09.2023).

Karakuzu, Taner, Hegemony and energy resources: example of Central Asia, VUZF Review, 2, 2017, s.119.

Karluk, Sadık Rıdvan, Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri ile Olan İlişkileri ve Bölgeye Yönelik Stratejisi, İkinci Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi,

- Bişkek, 22-24 Ekim 2008, https://bildiri.anadolu.edu.tr/papers/bildirimakale/1073_b220p82.doc, (15.05.2022).
- Kassym-Jomart Tokayev and European Council President Charles Michel Hold Talks, Kazinform, 26 Kasım 2021, https://www.inform.kz/en/kassym-jomart-tokayev-and-european-council-president-charles-michel-hold-talks_a3867165, (15.01.2023).
- Kazakh PM Proposes to Establish EU-Central Asia Business Council to Facilitate Trade and Investment, Astana Times, 8 Kasım 2021, <https://astanatimes.com/2021/11/kazakh-pm-proposes-to-establish-eu-central-asia-business-council-to-facilitate-trade-and-investment/>, (15.01.2023).
- Kuneralp, Selim, Savaş ve Enerji Sorunları: Uyuyan Güzel Nabucco Projesi, Serbestiyet, 11 Nisan 2022, <https://serbestiyet.com/yazarlar/savas-ve-enerji-sorunlari-uyuyan-guzel-nabucco-projesi-89375/>, (13.09.2023).
- Lobjakas, Ahto, EU: German Presidency's Focus on Central Asia, Black Sea, Russia, Radio Free Europe, 19 Aralık 2006, <https://www.rferl.org/a/1073562.html>, (20.05.2022).
- Multi-Annual Work Programme 2021-2027, European Agency, <https://www.european-agency.org/resources/publications/multi-annual-work-programme-2021-2027>, (14.01.2023).
- Nabucco Projesi İptal Oldu, NTV, 27 Mayıs 2013, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/nabucco-projesi-iptal-oldu,jFjrPgRHu06_MISYgc7OSw, (25.05.2022).
- National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, <http://www.stat.kg/en/opendata/category/312/>, (10.05.2023).
- Network Worldwide, EUNIC, <https://www.eunicglobal.eu/map>, (14.01.2023).
- On May 28, 2019, the EU-Central Asia High-level Political and Security Dialogue was Held in Brussels, Embassy of the Krygyz Republic to the Kingdom of Belgium, <https://mfa.gov.kg/en/dm/belgium-en/Menu---Foreign-/News/News-and-Events/On-May-28-2019-the-EU--Central-Asia-High-level-Political-and-Security-Dialogue-was-held-in-Brussels>, (16.12.2022).
- Peyrouse, Sebastien, vd., Security and Development Approaches to Central Asia The EU Compared to China and Russia, EUCAM, 7 Mayıs 2012, <https://eucentralasia.eu/security-and-development-in-central-asia-the-eu-compared-to-china-and-russia/>, (18.11.2022).
- Report on an EU Strategy for Central Asia, European Parliament, 11 Aralık 2007, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-6-2007-0503_EN.html, (18.01.2023).
- Rule of Law Country Rankings, The Global Economy, https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_ruleoflaw/, (02.01.2023).
- Tajikistan: Sayohati Sabz, EUNIC, 17 Şubat 2022, <https://www.eunicglobal.eu/projects/tajikistan>, (15.01.2023).
- The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership, European Commission, JOIN (2019) 9 Final, Brüksel, 15 Mayıs 2019, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf, (15.05.2023).
- Towards a European Union Strategy for Relations with the Independent States of Central Asia, Commission of the European Communities, COM (95) 206, Brüksel, 10 Ekim 1995, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1995:0206:FIN:EN:PDF>, (15.01.2023).

Towards an EU Strategy for International Cultural Relations, EUR-LEX, 08 Haziran 2016, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN%3A2016%3A29%3AFIN>, (14.01.2023).

TRACECA, <http://www.traceca-org.org/tr/home/>, (23.05.2022).

Trade Map, Bilateral Trade Between Central Asian Republics and European Union (EU 28) Product: Total All Products, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=..., (03.01.2023).

Trade Map, List of Supplying Markets in Central Asian Republics for the Product Imported by European Union (EU 28) Product: Total All Products, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=..., (02.01.2023).

Trade Map, List of Importing Markets in Central Asian Republics for the Product Exported by European Union (EU 28) Product: Total All Products, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=..., (02.01.2023).

Tulun, Teoman Ertuğrul, AB'nin Ge Kalmış ve Ben Merkezci 2019 Orta Asya Stratejisi, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara, 18 Temmuz 2019, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/AB-NIN-GEC-KALMIS-VE-BENMERKEZCI-2019-ORTA-ASYA-STRATEJISI>, (15.05.2022).

Uzbekistan Joins the EU'S GSP+, UzReport, 10 Nisan 2021, <https://uzreport.news/economy/uzbekistan-joins-eu-s-gsp-arrangement>, (03.01.2023).

Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, Commission of the European Communities, (COM) 2003, 104 Final, Brüksel, 11 Mart 2003, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0104:FIN:EN:PDF>, (12.12.2022).

World Just Project, <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global>, (02.01.2023).